

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

© Гумін О. М., 2014

Визначено “насильницький злочин, вчинений у сфері сімейних відносин”, як міжособистісний сімейний конфлікт, що вирішується із застосуванням кримінально-протиправного енергетичного або інформаційного впливу на члена сім'ї, що несе загрозу заподіяння особі фізичної та (або) психічної шкоди. Видовою ознакою, що відрізняє цей різновид від інших насильницьких злочинів, зазначена наявність між членами сім'ї конфліктних, важко вирішуваних суперечностей, які існують об'єктивно чи уявно та у їхньому вирішенні призводить до застосування насильницьких засобів впливу.

Ключові слова: особа злочинця, жертва, сім'я, особистість, віктимність.

О. М. Гумін

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦ, СОВЕРШАЮЩИХ НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ

Определено “насильственное преступление, совершенное в сфере семейных отношений”, как межличностный семейный конфликт решается с применением уголовно-противоправного энергетического или информационного воздействия на члена семьи, несет в себе угрозу причинения лицу физического и (или) психического вреда. Видовым признаком, что отличает этот вид от других насильственных преступлений, автор отмечает наличие между членами семьи конфликтных, трудно решаемых противоречий, которые существуют объективно или мысленно и в их решении приводят к применению насильственных средств воздействия.

Ключевые слова: личность преступника, жертва, семья, личность, виктимность.

О. М. Gumin

CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT DOMESTIC VIOLENCE

The article defines “violent crime committed in the area of family relations” as interpersonal family conflict to be solved with the use of criminal and illegal power or influence of information to a family member that is a threat to the person causing physical and (or) mental harm . Species characteristics that distinguish this kind of other violent crimes, the author notes the presence of conflict between family members, it is difficult solved the contradictions that exist objectively or imaginary, and in their resolution lead to the use of violent means of influence.

Key words: offender, victim, family, personality, viktyrnist.

Постановка проблеми. Тривалий час в українському суспільстві проблема сімейного насильства щодо неповнолітніх широко не обговорювалася та не досліджувалася. Наслідком цього є відсутність дієвого механізму попередження насильства, недостатня ефективність виявлення та реєстрації випадків жорстокої поведінки з неповнолітніми, відсутність дієвого механізму надання

допомоги постраждалим від насильницьких дій та їхнім сім'ям. Це констатується і у результатах дослідження спільного проекту ЄС та Програмах розвитку ООН “Рівні можливості та права жінок в Україні” “Оцінка української національної системи запобігання та протидії насильству в сім'ї”.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним дослідженням насильницьких злочинів проти особи займалися видатні українські та російські кримінологи і криміналісти: С. М. Абельцев, Ю. М. Антонян, В. О. Василевич, І. Н. Даньшин, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, Н. К. Кудрявцев, Ф. А. Лопушанський, В. Г. Лихолоб, В. Т. Маляренко, П. П. Михайленко, Е. П. Побігайло, Л. В. Сердок, Л. В. Франк та ін.

Формулювання цілі статті. З'ясувати зміст та обсяг поняття насильства в сім'ї щодо неповнолітніх, визначити основні поняття, ознаки та характер цього явища.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних і стійких форм побутової спільноти є сім'я. Вона виступає носієм предметних і особистісних елементів соціально-побутового середовища і являє собою один із її типів. Сімейне середовище характеризується насамперед складом її членів – за віком, заняттям, родинними відносинами. Істотне місце в житті родини займають її матеріально-економічні умови: бюджет, житло, харчування, одяг – усе те, що становить її предметне оточення.

Діти – це окрема, самостійна частина суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу (основну) частину суспільства [1]. Народження, зростання і розвиток дитини – представника нового покоління людства, відбувається в системі певних суспільних відносин, спрямованих на збереження нового життя, захисту його від різних небезпек, надання всебічної підтримки, турботи, нагляду і догляду. У процесі належного виконання (функціонування) цих суспільних відносин дитина одержує насамперед життєво важливі і необхідні матеріальні блага, створити (придбати) які вона самостійно не може через вікові особливості. Тому є всі підстави стверджувати, що насильство над дітьми в сім'ї заслуговує на окремий розгляд, оскільки діти, особливо у молодшому віці, є дуже уразливими і беззахисними і вимагають для свого повноцінного розвитку спеціальної уваги і піклування.

Під час вчинення насильства в сім'ї, з одного боку, їх вчиняє особа злочинця над особою.

Для того, щоб правильно визначити, хто може виступати цими особами, ми наведемо їх характеристику.

Перед тим, як скласти кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, потрібно визначитися з вихідними поняттями.

Підтримуємо думку, що особа злочинця – це насамперед її соціальні характеристики, а не юридична конструкція, що визначає на законодавчому рівні конкретні ознаки індивіда, особа злочинця – це сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну у порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [2, с. 94].

В українській кримінології традиційно особистість злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних властивостей, які утворилися в процесі соціалізації людини, і ситуацій, що зумовлює її злочинну поведінку [3, с. 234; 2, с. 94].

Особистість, як стійка система соціально значущих рис людини, проявляється під час діяльності та спілкування. Людина стає особистістю в процесі соціалізації, тобто в процесі виховання і освоєння соціальних функцій. Ідеалом є всебічно розвинена, гармонійна особистість. Її антиподом є відчужена, одностороння, духовно бідна, деформована особистість. У крайньому своєму вираженні ця деформація призводить до кримінальної активності.

На думку В. В. Голіна, особистість злочинця – це сукупність природжених і соціально надбаних рис, якостей, властивостей, пороків, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які вчинили злочини і в яких ці властивості, якості, риси чи пороки виявилися [4, с. 96].

Під час аналізу злочинної поведінки людини, поняття “особистість” є вдалішим, тому що розкриває її внутрішній світ.

Кримінологія вивчає такі особистості, які скоюють злочини, і є для цієї науки об'єктом дослідження. Однак вивчаючи зазначених осіб, кримінологія користується досягненнями інших галузей знання. Береться до уваги те, що проблема особистості злочинця – це проблема комплексна.

Особистість злочинця, як і людина загалом, оцінюється як діяльна істота, спосіб життя якої відображається на її зовнішності. Людина, що не здатна здійснювати усвідомлені дії, відповідати за свої вчинки, позбавлена необхідних властивостей, що характеризують її як особистість. В особистості будь-якого типу, зокрема і в особистості злочинця, складаються взаємини з оточуючими людьми. Завдяки діяльній натурі людини навколо неї складаються суспільні відносини, між особистістю і суспільством завжди існує зв'язок. У системі цих суспільних відносин треба бачити і відносини, характерні для особистості злочинця.

Багато науковців розглядають особистість злочинця як складний комплекс негативних властивостей, якостей, станів, їх структуру і співвідношення, соціальні і психологічні характеристики, які в сполученні з конкретними об'єктивними обставинами зумовлюють вибір злочинного варіанта поведінки [5, с. 20; 6, с. 161]. Загальна властивість, що характерна усім злочинцям, – суспільна небезпека [7, с. 113]. Представники цього напрямку розглядають особистість злочинця виключно в умисних злочинах.

Під особистістю сімейного насильницького злочинця необхідно розуміти сукупність специфічних соціально-демографічних, моральних та соціально значущих біопсихологічних характеристик і станів, що проявилися у вчиненні насильницького злочину проти життя й здоров'я особи у сімейній сфері.

Соціально-демографічна характеристика особистості злочинця охоплює дані про: стать, вік, сімейний стан, освітній рівень, соціальне становище, рід занять тощо. Аналіз зазначених відомостей на статистичному рівні дозволить встановити особливості демографічних показників, соціального походження й статусу, освітнього і культурного рівня злочинця та визначити їх вплив на спрямованість злочинної поведінки.

Кримінально-правова характеристика особистості злочинця істотно доповнює соціально-демографічну. До неї входить комплекс відомостей про характер співучасті, мотиви злочинних посягань, основні форми дозлочинної поведінки, дані про рецидив, психічний стан у момент вчинення злочину, окремі аспекти поведінки засуджених в установах виконання покарання. Враховуючи кримінально-правову характеристику, ми можемо робити висновки про генезис злочинного посягання, глибину і стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпечність [8, с. 280].

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики особи злочинця виступає її вік. Вікова характеристика особи злочинця, свідчить, по-перше, про особливості злочинної поведінки представників тих чи інших вікових категорій, по-друге, дає змогу встановити найкриміногеннішу вікову групу серед злочинців того чи іншого виду злочину, по-третє, допомагає розкрити сутність ціннісних орієнтирів, потреб, цілей, планів злочинців різного віку тощо.

На основі узагальнених даних встановлено, що найчастіше злочини цього виду вчиняються особами у віці 36–40 років (37,5 %), у віці 31–35 років вчиняється 26 % злочинів. Доволі високою є злочинна активність серед осіб у віці понад 40 років (17,5 %) і 22–30 років (19 %) випадків.

Як уявляється, достатньо висока кримінальна активність злочинців віком 22–30 років певною мірою пояснюється тим, що у цьому віці, як правило, вирішуються найважливіші питання: кар'єра, створення сім'ї, придбання житла, самореалізація, побудова життєвих планів на майбутнє тощо. Проте реалії сьогодення не вирішують безпроблемно такі доленосні питання, а тому у молодих людей виникають значні складнощі, непорозуміння, безвихідні ситуації, на ґрунті яких з'являються почуття озлобленості, постійного незадоволення, обдурених сподівань, відсутність життєвих перспектив. Як бачимо, подібні настрої виливаються у численні конфлікти, у внутрішній протест проти такого становища, агресивність, пошук винних, якими переважно виявляються члени родини, які завжди поруч. А тому насильницькі посягання проти життя й здоров'я особи, що здійснюються злочинцями цієї вікової групи, здебільшого носять зухвалий і агресивний характер, забарвлений високою імпульсивністю [9, с. 63].

У кримінологічній літературі звертається увага на той факт, що кримінальне насильство корелює з низькою культурою і проблемами в інтелектуальному розвитку [10, с. 219]. У зв'язку з цим важливе кримінологічне значення має інформація про рівень освіти сімейних злочинців.

За даними Б. М. Головкіна, переважно сімейні злочинці не займалися суспільно-корисною працею – 70 % [11, с. 189].

Як слушно зазначає Б.М. Головкін, незайнятість у виробництві веде до розширення меж бездіяльного періоду, що використовується для задоволення примітивних потреб у випивці, розвагах, бешкетуванні тощо. Крім того, бездіяльність формує звичку до інертно-споживацького способу життя у колі собі подібних, з виплескуванням час від часу негативних емоцій на близьких і рідних осіб, які виступають противниками такої поведінки [11, с. 192].

Серед працюючих злочинців переважають робітники (зокрема, сільські) низької кваліфікації державних, колективних і приватних підприємств, установ, організацій – 24,5 %. Непрестижна важка фізична праця, її одноманітність і виснажливість ліквідує потяг у людей до творчості, забирає багато фізичних і психічних зусиль, вимагає певних умов для відновлення фізіологічних можливостей. Відсутність таких умов компенсується систематичним вживанням спиртних напоїв з метою “зняття напруги” після роботи, що стає майже непорушною традицією. У таких колективах складається специфічний мікроклімат, в якому панують грубість, безтактність, аморальність, алкогольні традиції, спотворена система цінностей, звичок, схвалюється примат насильницького вирішення будь-яких непорозумінь. А тому на таких роботах, як правило, “осідають” деморалізовані особи, які можуть максимально легко адаптуватися у подібному середовищі [12, с. 61].

У характеристиці суспільної небезпеки винних важливу роль відіграють мотиви їх злочинних дій. Контингент злочинців, що розглядається, характеризується своєрідною обмеженістю духовного світу, що виявляється під час вчинення злочину. Приводом до вчинення ними злочинів здебільшого є мотиви особистого характеру, пов’язані з особливостями сімейного спілкування злочинця і неповнолітніх потерпілих. У мотиваційній сфері переважають емоційні компоненти свідомості над інтелектуально-оцінковими, що визначає імпульсивний характер процесу прийняття рішення про скоєння злочину.

Серед соціально-психологічних властивостей особистості злочинців зазначеної категорії важливу роль (у продукуванні злочинів) відіграє така антигромадська установка, як готовність особи за відповідних умов мікросередовища діяти суспільно небезпечним способом.

Дослідження кримінальних справ, у яких жертвою сімейних злочинів був неповнолітній, засвідчило, що серед встановлених мотивів, більшу половину становлять “неприятні стосунки” – 55,5 %. Етимологічне походження слова “неприятні” означає недружелюбне, недобррозичливе ставлення до когось [13, с. 636].

Друге місце серед встановлених мотивів посідають помста та корисні мотиви – 22 і 18,5 %, відповідно. Такий результат не випадковий, оскільки винних нерідко штовхає на вчинення злочину прагнення помститися за колишні приниження, побиття, знущання, дійсні чи уявні зради, що актуалізуються під час запеклих міжособистісних зіткнень. Інші мотиви становлять близько 4 %.

Певний інтерес становлять дані про судимість винних. У кримінології під рецидивом розуміють вчинення нового злочину особою, раніше засудженою за вчинення злочину, незалежно від наявності або відсутності у неї судимості [14, с. 10].

Своєрідним каталізатором злочинного посягання виступає стан алкогольного сп’яніння винних. Так, за нашими даними, 73,2 % засуджених, на момент вчинення злочину перебували у нетверезому стані. Для порівняння, як відмічається в окремих літературних джерелах, від 50 до 70 % умисних вбивств вчиняються у стані алкогольного сп’яніння [15, с. 94].

Так, наприклад, Н., ніде не працює, хронічний алкоголік, систематично знущався над дружиною і сином, бив їх, виганяв із дому, влаштовував погроми у квартирі. У день злочину Н. повернувся додому близько 22 год у стані алкогольного сп’яніння (у цей час дружина уже відпочивала) і почав з’ясувати з неповнолітнім О. стосунки, який почав заспокоювати батька. Винний зчинив погром у квартирі, почав завдавати численних ударів О. руками і ногами, в результаті яких наступила смерть останнього [16]. Найбільший вплив на формування морально-психологічних якостей особистості надають сім’я і найближче оточення. У реальному житті негативні і позитивні фактори формування особистості не ізольовані один від одного. Джерела морального формування незалежні від індивіда, але його роль не пасивна. Моральне формування особистості є результатом взаємодії дійсності та особистості.

Невід'ємним елементом аналізу латентної жертви насильницьких злочинів, вчинених у сфері сімейних відносин, є кримінологічна характеристика особистості жертви, оскільки змістовна сторона поведінки будь-якої людини здебільшого визначається її особистісною структурою. Її дослідження дасть можливість виявити ті суб'єктивно-віктимні властивості особистості, які визначають вчинки.

Якщо особистість злочинця достатньо розроблена і вивчена, то особистість жертви, особливо тієї, яка зазнає насильство в сім'ї, на емпіричному рівні досліджена недостатньо. У науці сьогодні висловлюється припущення про схожість особистісних характеристик злочинців, які скоюють насильницькі злочини, і їх жертв, причому ця однотипність обґрунтовується їх взаємовідносинами, що ґрунтуються на спільності інтересів, нахилів, прагнень, рівня освіти, розвитку, захоплень. Враховуючи висловлену думку, вважаємо дослідження особистості латентної неповнолітньої жертви буде корисним і з метою виявлення злочинців з посиланням на дані про жертв, оскільки пізнання їх особливостей є необхідною умовою під час розроблення рекомендацій про профілактику насильства в сім'ї щодо неповнолітніх, а також розуміння механізму сімейного злочину та віктимізації неповнолітніх членів сім'ї.

Особистість жертви злочину необхідно розглядати в єдності її властивостей і якостей, які за взаємодії з ситуацією, формують її віктимність. На наш погляд, її також можна розглядати як соціально-правове явище, оскільки основою цієї категорії є сукупність не тільки загальносоціальних і психофізіологічних, але й кримінально-правових характеристик. Особистість жертви злочину з'являється в результаті вчинення злочину і пов'язана із заподіянням їй різної шкоди. З цієї позиції особистість жертви злочину являє собою цілісне утворення, що має певну структуру, тобто складається із взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою елементів, прояв яких в криміногенних ситуаціях формують жертвовність і зумовлюють її віктимну поведінку.

Важко повністю оцінити масштаби і рівень насильства по відношенню до дітей у нашій країні, оскільки про переважну більшість таких випадків не повідомляється взагалі. Справжні цифри набагато вищі, ніж ті, які відображаються в офіційній статистиці, що дає змогу говорити про високу латентність дітей – жертв насильства в сім'ї. Так зване “виховне насильство” має особливо масовий характер, його межі величезні – від ляпасів та образ до вбивств.

Слід погодитись із вченими, які жертвою злочину вважають людину (спільноту людей у будь-якій формі їх інтеграції), якій злочинцем заподіяно фізичної, майнової або моральної шкоди, незалежно від того, визнано її у встановленому законом порядку потерпілим чи таким вона сама себе вважає. Звичайно, таке широке тлумачення жертви злочину, як справедливо зазначають його автори, може бути конкретизоване залежно від предмета і завдань дослідження, а також у процесуальній діяльності слідчих та судових органів [17, с. 99]. Видається, що зазначене визначення жертви злочину повною мірою може бути розповсюджене і на неповнолітніх потерпілих, які стали об'єктом сімейного насильства.

Потерпілими від насильницьких діянь в сім'ї фактично однаковою мірою є неповнолітні жіночої (56,5 %) і чоловічої статі (43,5 %). У віковому відношенні найчастіше насильницького впливу зазнають неповнолітні віком від 10 до 14 років (36,3 %); порівняно однаковою мірою від насильницького впливу потерпають неповнолітні вікових груп від 7 до 10 років (23,8 %) та від 14 до 16 років (24,2 %) і найменш чисельною є вікова група від народження до 7 років (5,7 %), що пояснюється потребою постійного догляду, з одного боку, і відповідно власною безпорадністю (через вікові особливості), – з іншого.

З наведеного бачимо, що великий відсоток (60,1 %) становлять неповнолітні потерпілі віком до 14 років – найвразливіша група дітей. Це не випадково, і доводить, що сімейний злочинець вчиняє злочин, користуючись безпорадністю, наївністю, довірливістю дитини, а отже, усвідомлюючи при цьому фізичну та розумову “неповноцінність” неповнолітніх.

Значно більша кількість потерпілих проживає у містах (71 %), ніж у сільській місцевості (29 %). Доволі значна частка з них не навчається (24,2 %). Здебільшого це стосується неповнолітніх, які проживають у сільській місцевості.

Крім поняття “жертва”, кримінологія оперує також і поняттям “віктимність”. Віктимність окремої особи (індивідуальна віктимність) – це об'єктивно притаманна людині (реалізована злочинним актом або така, що залишилася у потенції), але аж ніяк не фатальна здатність,

схильність стати за певних обставин жертвою злочину. Залежно від особистісних якостей та поведінки конкретного індивіда ступінь його уразливості, тобто ступінь віктимності, може бути вищим від певної “середньої” (це підвищена віктимність), але може бути і нижчою (це знижена, мінімізована віктимність) [18, с. 140].

Поведінка неповнолітніх потерпілих від сімейних насильницьких злочинів, так само, як і поведінка злочинців, відрізняється розмаїтістю. Резюмуючи, можна зробити висновок, що злочини в сімейній сфері, зокрема вчинені щодо неповнолітніх, характеризуються підвищеною латентністю. Неповнолітні, незалежно від віку, є чинником, що підвищує віктимність особи через вікові і фізичні особливості, недостатність життєвого досвіду, нездатність правильно оцінити характер і соціальну небезпеку дій, усвідомити їх протиправність, при цьому малолітство підвищує віктимність дитини в сім’ї.

Висновок. Викладене дає змогу скласти кримінологічний портрет неповнолітньої жертви сімейного насильства: це неповнолітня особа здебільшого жіночої статі (56,5 %) віком від 10 до 14 років (36,3 %), що проживає у місті (71 %), зазвичай перебуває у конфліктних стосунках зі злочинцем, характеризується підвищеною віктимністю.

Виклад характеристики кримінології сімейного насильства щодо неповнолітніх, його причин і наслідків дає змогу перейти до проблем попередження цього типу насильницької злочинної поведінки і захисту прав неповнолітніх потерпілих.

1. Ковна У. Ювенальна юстиція: історичний досвід / У. Ковна // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 40. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lawyer.org.ua/?d=604&i...r. 2. Джужа О. М. Курс кримінології: Загальна частина: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с. 3. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: монография / В. П. Филонов. – Донецк: Издательство “Донецчина”, 1999. – С. 234 4. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове та кримінологічне дослідження / В. В. Голіна. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – 210 с. 5. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / К. Е. Игошев. – Горький: Горьковская высш. шк. МВД СССР, 1974. – 168 с. 6. Блувштейн Ю. Д. Проблема личности преступника / Ю. Д. Блувштейн // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1978. – Вып. 28. – С. 159–166. 7. Сахаров А. Б. Об антиобщественных черт личности преступника / А. Б. Сахаров // Сов. государство и право. – 1970. – № 10. – С. 110–116. 8. Бурлаков В. Н. Криминология: учеб. для юрид. вузов / В. Н. Бурлаков, В. П. Сальников, С. В. Степашина. – СПб.: С.-Петербург. ун-т МВД России, 1999. – 608 с. 9. Гитин В. Анатомия криминала. Убийство. Изнасилование / В. Гитин, Б. Хигер. – Харьков: Паритет, 1996. – 416 с. 10. Кон И. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. Кон. – М.: Наука, 1988. – 224 с. 11. Головкін Б. М. Соціально-психологічний портрет особи сімейно-побутового злочинця / Б. М. Головкін // Вісн. Запорізького юрид. ін-ту. – 2001. – № 1. – С. 189–198. 12. Шумилкин В. А. Криминологическая характеристика деморализованных лиц и их социальной среды / В. А. Шумилкин // Опыт криминологического изучения личности преступника: сб. науч. тр. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разр. мер предуп. прес-ти., 1981. – С. 57–72. 13. Даль Н. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / Н. Даль. – М.: Рус. яз. – 1981. – Т. 2. – 798 с. 14. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование) / А. Ф. Зелинский. – Харьков: Выща шк., 1980. – 152 с. 15. Янович Р.М. Некоторые аспекты предупреждения насильственной преступности / Р. М. Янович // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю: зб. мат. наук.-практ. конф. (Харків) / В. І. Борисов та ін. – Харків: ПФ Книжкове видавництво “Лествиця Марії”, 2001. – С. 93–97. 16. Архівна кримінальна справа Уманського районного суду Черкаської області № 1–68, 2005 р. 17. Джужа О.М. Криминологія / О. М. Джужа, А. Й. Міллер. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 414 с. 18. Бурлаков В.Н. Криминология: учеб. / В. Н. Бурлаков, Н.М. Кропачев. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2002 - 432 с.